

„ГРАЂАНИН У УНИФОРМИ“ – ИСХОДИШТЕ ТРАГАЊА ЗА ВЛАДАВИНОМ ПРАВА У ОРУЖАНИМ СНАГАМА

Живорад Рашевић*
Оружане снаге Босне и Херцеговине

У трагању за остваривањем начела легалитета у оружаним снагама овдје се предлаже провођење њемачког концепта „Грађанин у униформи“. Поред тога, рад пружа начелне одговоре на питања односа легалитета и опортунитета у организацији и дјеловању оружаних снага и формулише критеријуме легалитета. Примјена ових критеријума може послужити за оцјену домаћаја владавине права у конкретним оружаним снагама, а упоредноправно и за поређење са другим. Критеријуми могу послужити нормотворцима као тест легалитета правних аката које уређују војну организацију. Они ма који практикују право у и у вези са оружаним снагама рад може помоћи у тумачењу и примјени права.

Кључне речи: *владавина права, оружане снаге, војно командовање, концепт „Грађанин у униформи“, критеријуми легалитета*

Увод

Владавина права представља једно од начела модерног конституционализма, који прожима све облике државног организовања. У односу на оружане снаге најчешће се истиче његово остваривање путем начела демократске и цивилне контроле над оружаним снагама, као израза доминације цивилног друштва, а у циљу заштите грађана од репресије државног апарата силе.

Овај рад се неће бавити владавином права над оружаним снагама, него владавином права унутар њих. У фокусу ће бити војник,¹ који је не само бранилац цивилног друштва, него и грађанин – потенцијална жртва споменуте репресије. Полази се од става израженог у Препоруци Скупштине Савјета Европе број 1742/2006 да су „...припадници оружаних снага грађани у униформи који морају уживати иста основна права, укључујући она у Европској конвенцији о људским правима и ревидираној Европској социјалној повељи, и исту заштиту својих права и достојанства као сваки други грађанин у границама нужности војне службе“, те да ово питање заслужује пажњу, јер „...остваривање права припадника оружаних снага у неким земљама чланицама превазилази оно што је прихватљиво по условима Конвенције“.

* Господин Живорад Рашевић је мајор правне службе Оружаних снага Босне и Херцеговине.

¹ У даљем тексту израз „војник“ ће се употребљавати за припаднике ОС – војна лица свих чинова и оба пола.

Полазећи од статуса војника, посебно у мирна времена у којима ће он, на срећу свих, провести већи дио своје службе, траже се одговори на начелна питања: Гдје се налази граница легитимности државне репресије и гдје почиње владавина права? Које то нужно-сти војне службе и у којој мјери оправдавају ограничавање људских права и слобода војницима? Како доћи до легитимних рјешења овог проблема у демократском друштву?

Тешкоће које ће пратити трагање за одговорима су бројне. Различита су схватања улоге оружаних снага у друштву, специфичности њихове организације и друштвеног утицаја којег имају. Наиме, организација и дјеловање оружаних снага као инструмента силе традиционално је одређена древном латинском максимумом *Silent Leges inter Arma*, коју није тешко схватити у овом контексту управо као негацију владавине права. При томе ће посебна пажња бити посвећена војном командовању,² као инструменту за стављање у дејство војне силе и специфичном друштвеном односу потчињавања, а чији садржај као да осујећује остваривање друштвених вриједности једнакости и слободе, којима владавина права тежи. Због тога ће одговори бити тражени у правнотеоријском разматрању односа два основна, међусобно супротстављена обрасца регулације друштвених односа унутар оружаних снага – командовања и (објективног) права које уређује војну службу.

Да би се стекла корисна и сврсисходна сазнања о томе, истраживање ће се методолошки усмјерити на наведена конкретна питања³ путем стипулативно-прагматског дефинисања⁴ кључних појмова и разматрањем њиховог међусобног односа. У ту сврху командовање ће бити схваћено не само као фактичка, него и појава са израженим вриједносним и нормативним обиљежјима, а сагледано методима интегралне теорије права Николе Висковића.⁵

Домашај начела владавине права у оружаним снагама

Владавина права у цивилном друштву и унутар оружаних снага

Начело владавине права спада у основне вриједности цивилног друштва, заједно са правима и слободама грађана, слободним тржиштем, аутономијом друштвених институција, подјелом власти и демократском политичком културом.⁶

² У даљем тексту израз „командовање“ биће кориштен умјесто појмова „војно командовање“ и „командовање и контрола“.

³ „...једнострано схватање науке искључиво као система знања и да би науку требало схватити и као својеврсну човекову делатност усмерену на стицање нових знања о стварности...“ М. Жижих, Р. Стојановић, *Методологија права*, Косовска Митровица 2009, с. 82.

⁴ „Стипулативном дефиницијом аутор предлаже или прописује једно ново значење Х израза због тога што сматра да ће оно за становиту дјелатност бити корисније од владајућег значења ... Другу варијанту конвенционализма назват ћемо стипулативно-прагматском: она поред релативности и субјективности дефиниције истиче још и њезину сврсисходност.“ Н. Висковић, *Појам права*, Сплит 1981, с. 20 и 21.

⁵ „Сваки је облик друштвене праксе један конкретни осјетилно-вриједносно-мисаони тоталитет... Интегрална теорија може учинити јасно видљивим и на дискурзивној разини објаснити у потпуности оно што сваки правник свакодневно ради с више или мање теоретске самосвијести“ Висковић (бил. 5) с. 302 и 303.

⁶ Р. Марковић: *Уставно право и политичке институције*, Београд, 1999, с. 554.

Овај се појам јавио у англосаксонској правној традицији у XII вијеку, као израз супротстављања концентрацији власти у рукама омнипотентног краља. Он је обиљежио вишевијековни еволутивни процес јачања правосудне власти, која је све више гарантовала субјективна права грађана на основу закона и тако сузбијала арбитрарну власт. Њему сродан појам правне државе појавио се у континенталној правној традицији знатно касније, у XIX вијеку, поново као резултат борбе, у овом случају против арбитрарне државне управе, оличене у појму полицијске државе. У свом коријену, правна држава је првенствено подразумијевала судску контролу законитости поступака државне управе. Није намјера овог рада да се шире образлажу сличности и разлике ових појмова, напротив; довољно је нагласити да се ради о појмовима насталим као резултат борбе против концентрације моћи и потребе да се грађанин од ње заштити. Овакав став потврђују нека од широко прихваћених схватања владавине права:

– Алберт Вен Дајси сматра да суштину владавине права чине: (1) одсуство арбитрарне власти (власт је ограничена и под контролом закона); (2) правна једнакост (власт је ограничена правима и слободама грађана); (3) судска заштита индивидуалних права и слобода.

– Франц Нојман своди владавину права на гаранције: (1) предвидљивости акција власти према грађанима; (2) заштите грађана од непредвидљивих акција власти.⁷

– Филип Лово види јемства правне државе у: (1) независности правосудне функције; (2) поштовању основних права; (3) садржини проглашених права (суштинском и процедуралном јемству основних права); (4) улози и положају опозиције (заштити права мањина); (5) заштити демократског поретка.⁸

Шта би значило ово начело унутар оружаних снага? Различита су схватања како самога начела, тако и улоге оружаних снага у друштву. Најприје треба, у складу са методолошким одређењима у правцу стипулативно-прагматског дефинисања појмова из тачке 1. овог рада, појмове из изнесених дефиниција ставити у контекст војне организације, што захтијева „операцију концептуалне дискриминације стварности“,⁹ па онда издвојити она значења која ће користити сврси овог рада.

За почетак, може се нагласити да је садржај начела владавине права у оружаним снагама у омогућавању грађанину и војнику једног аутономног подручја права и слобода у коме је он заштићен од нелегитимног мјешања државе. Таква заштита укључује и материјално-правне и процесно-правне гаранције субјективних права војника.

Оружане снаге у демократском друштву

Улога, начела организације и специфична обиљежја. „Војска је, са једне стране, аутономни и издиференцирани чинилац у држави, а с друге, она је државни орган и као таква саставни део државног апарата“.¹⁰ Наведено указује на обресе проблема којим се овај рад бави, односно на двојност природе оружаних снага. Са једне стра-

⁷ Опширније у: Б. Милосављевић, *Увод у теорију уставног права*, Београд, 2011, с. 14–15.

⁸ Ф. Лово, *Велике савремене демократије*, Сремски Карловци-Нови Сад, 1999, с. 88–100.

⁹ Висковић (бил. 5), с. 22.

¹⁰ Марковић (бил. 7), с. 424.

не, ради се о државном органу који је везан правом, а са друге о аутономном инструменту суверене политичке моћи који функционише по начелима употребе силе. Начела њене организације у демократском друштву рефлектују ову дихотомију. То су: хијерахијско устројство, централизовано командовање, безусловна послушност и одговорност, професионализам, деполитизација и подређеност цивилним властима.¹¹

Цитирана аутономност чини разлику у односу на све друге државне органе, јер везаност за право уступа првенство војној сили у оним опасностима у којима право више не може послужити као образац регулације односа у друштву. Такве опасности су увијек непредвидиве, на жалост и неизбјегне. Ма колико законодавац био приљежан и далековид у нормирању, бројни примјери говоре да неизвијесности које доноси будућност могу учинити правни оквир потпуно неадекватним. Тада једино преостаје да се употреби војна сила, изван права, али управо ради заштите права.

Ангажовање оружаних снага је увијек судбоносан подухват, јер се ради о структури чија бројност, сложеност и фактичке моћи немају премца у сваком конкретном друштву. Компликовано структуре налаже потребу за најједноставнијим и најефикаснијим управљањем, којим се омогућује дјеловање структуре по вољи једног човјека. Поређења са Хобсовим Левијатаном су сасвим умјесна: „Једини начин да успоставе такву силу која би била способна одбранити их од продора странаца или од међусобних повреда,... јест да пренесу своју моћ на једног човјека или на један скуп људи који већином гласова могу свести све своје посебне воље на једну вољу... То је више од договора и слоге, то је стварно јединство свих њих у једној те истој особи...“¹² Адекватан инструмент стављања у дејство те силе јесте командовање.

Друге специфичности оружаних снага такође треба овдје имати у виду. Као инструмент силе, оне могу представљати опасност по цивилно друштво ако нису ваљано контролисане. Имајући у виду процес њене професионализације, ради се о послодавцу који запошљава, у правилу, највећи број државних запосленика (војника) у специфичном радном односу (војној служби). Тако се ефекти управљања овим сегментом државног организовања одражавају на друштво у цјелини. Реалистичан приступ налаже да се оне посматрају као: средство за вођење рата; гарант политичког поретка и стабилности; интересна група; алтернатива цивилној владавини.¹³

Командовање као ефикасан инструмент војне силе у стању нужде. У претходној тачки је примијећено да командовање ставља у дејство војну силу ради отклањања опасности коју право не може отклонити. У овим ситуацијама пресудна је ефикасност командовања, која заиста нема премца у односу на све друге облике управљања. Воља надређеног спроводи се механички; наређења су кратка и јасна, преносе се на најбржи могући начин, а извршавају се правремено, без одлагања и безусловно. Тиме се и адекватно отклања опасност, како по државу, тако и по појединца.

Употреба силе ради отклањања опасности сваког правника логично води ка појму нужде, са којим се сусреће у уставном праву (стања државне нужде), међународном хуманитарном праву (принцип војне нужности), кривичном и грађанском праву (нужна одбрана и крајња нужда). Уопштавајући садржаје наведених правних института може се

¹¹ Марковић (билг. 7), с. 426.

¹² Т. Хобс: *Левијатан*, Загреб, 2004, с. 122.

¹³ Милосављевић (билг. 8), с. 167–170.

заузети став да стање нужде, као генерички појам, даје карактер правности употреби силе или бар ослобађа од одговорности оне који је употребљавају ради отклањања опасности по себе или другог. У овом контексту опасност може да се односи на све облике угрожавања појединца – грађанина или војника, војне јединице или државе. То укључује свако ангажовање војника, војних јединица или оружаних снага на употреби војне силе у земљи или иностранству, што ће овдје бити названо војним операцијама.¹⁴

Да би осигурало законитост употребе силе, право би требало увијек, сразмјерно опасностима и ризицима, одредити командовању адекватан оквир за његову употребу: „Стога је однос правне норме и извршног органа на јавноправном подручју... слободно остваривање циља државе једино у оквиру закона, а у случају нужде, тј. у случају тзв. права државне нужде, чак и против закона“.¹⁵

Питање постизања праве мјере у овлашћењима командовања у свакој конкрет-ној ситуацији захтијева велику пажњу и прецизност: „Стога је стање државне нужде попут опасног лека који се даје тешком болеснику: ако предузете мере принуде и привремена суспензија људских слобода и права буду добро одмерене и на ваљан начин употребљене, биће спашени народ и држава. Уколико се у томе смишљено претера, па се под вид спашавања државе или одбране њеног угроженог поретка поведе самодржавље и ојача ауторитарна, а понекад и тиранска власт, таква злоупотреба стања државне нужде постаје кобна по народ и државу“.¹⁶

Дакле, командовање представља образац регулације друштвених односа у војним операцијама, зато што представља најефикаснији могући инструмент за ста-вљање у дејство војне силе у стању нужде.

Природа и садржај војног командовања. Сама ријеч командовање је енглеског (command) и француског (commandement) поријекла, а може се превести као заповијест, заповиједање. Уопштено, заповиједање као друштвени однос јавља се у свим областима друштвеног живота у којима постоји неравноправност субјеката, тако и у оружаним снагама. Заповиједање као парадигма моћи и однос неједнакости настало је кад и људско друштво, а у његовој сфери се рефлектују владајући друштвени односи.¹⁷

Приступајући командовању као друштвеном односу са својим осјетилним, вриједносним и мисаоним димензијама, овдје ће се најприје изложити његови фактички, затим вриједносни и нормативни аспекти, који ће послужити за једно цјеловито сагледавање које ће успиједити на крају ове тачке.

Фактички аспекти командовања. Они се најбоље могу сагледати и анализирати у војнодоктринарним¹⁸ разматрањима, гдје се командовање традиционално сма-

¹⁴ „Војне операције су координисана војна дјеловања државе као одговор државе на развијање ситуације ... да би се разријешила ситуација повољно за државу.“ Цитат из: *Military Operation*, http://www.en.wikipedia.org/wiki/Military_operation

¹⁵ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, Београд 2007, стр. 76.

¹⁶ К. Чавошки, *Слободе и права грађана у стањима државне нужде, Заштита људских права у војсци и полицији*, Београд 2003, с. 131.

¹⁷ Више о овоме: Војна Енциклопедија, Београд 1972. године, том 4, с. 457.

¹⁸ „Војне доктрине су критичне компоненте политике државне безбедности или велике стратегије... Будући да су ресурси оскудни треба одабрати најпогоднија војна средства да би се постигли политички циљеви којима се тежи... Треба обезбедити прописе који ће одредити како војне снаге треба структурирати и користити да би реаговале на познате претње и могућности“ Цитат из Б. Поузн, *Извори војне доктрине*, Београд 1992, с. 13.

тра специфичним обликом менаџмента.¹⁹ Ове дефиниције садрже у великој мјери сличне појмове, што је свакако резултат потребе за војнодоктринарном усклађеношћу (интероперабилношћу, стандардизацији²⁰) оружаних снага ради учешћа у мултинационалним војним операцијама колективне безбиједности. Примјера ради, овдје су издвојене поједине дефиниције.

Једна од дефиниција у војној доктрини САД је: „Командовање је власт коју командант у војној служби законито врши над подређеним на основу чина и постављања... Командовање и контрола је вршење власти и наређивања од ваљано назначеног команданта над додијељеним и придодатим снагама ради испуњења задатка. Функције командовања и контроле се извршавају кроз персонал, опрему, комуникације, опрему и поступке, употријебљене... у планирању, наређивању, координацији и контроли снага и операција ради испуњења задатка“.²¹

Стандардизована дефиниција командовања земаља НАТО има пет значења: (1) „Овлаштење дато појединцу у оружаним снагама за усмјеравање, координацију и контролу оружаних снага; (2) Наређење издато од команданта; то је воља команданта изражена у сврху предузимања посебне акције; (3) Јединица, група јединица, организација или подручје под влашћу појединца; (4) Доминација подручјем или ситуацијом; (5) Вршење командовања“ а контрола као функција командовања: „Власт који врши командант над дијелом активности потчињених организација или других организација које нису редовно под његовом командом, које обухвата одговорност за извршавање наређења или директива. Сав или дио овлаштења може бити пренесен или делегиран“.²²

Слиједи схватања о његовим психолошким и социолошким аспектима: „Командовање и контрола: Успостављање заједничке намјере за постизање координисаног дјеловања“ . „Командовање је креативан израз људске воље неопходан за испуњење мисије“ „Контрола: Оне структуре и процеси осмишљени од стране командовања ради управљања ризиком“.²³

Анализом изнесених садржаја долази се до почетних сазнања о структури командовања као друштвеног односа, односно о (1) субјектима, (2) радњама и (3) објектима командовања.

(1) Субјекти командовања су војна лица, са изузетком врховног команданта, који је, у складу са начелом цивилне контроле, увијек цивил (појединац или колективни орган). Са становишта њиховог правног статуса ради се о лицима са пуном правном и пословном способношћу која постају војници добровољно (професионални војници) или по основу законом одређене јавне обавезе (војници на одслужењу војног рока).

¹⁹ „Менаџмент у свим пословним и организационим активностима је чин удруживања људи ради достизања жељених циљева ефикасно и ефективно. Менаџмент обухвата планирање, организацију, особље, вођење, или усмјеравање и контролисање организације ... или напор у сврху остварења циља.“ *Management*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Management>

²⁰ *Interoperability*, <http://www.nato.int/docu/interoperability/interoperability.pdf> и *NATO Standardization Agency*, <http://www.nsa.nato.int>

²¹ *Operations, Field Manual 3-0*, Washington DC, USA, 14 June 2001, с. 5-1 и 5-17,

преузето са: <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/3-0/index.html>

²² NATO Standardization Agency: *NATO Glossary of Terms and Definitions*, AAP-6 (2010) s. 2-S-9 i 2-S-14, - <http://www.nato.int/docu/stanag/aap006/aap-6-2010.pdf>

²³ McCann&Pigeau, *Clarifying the Concepts of Control and of Command*, Toronto, Canada, t. 2.2. i 2.1., преузето са: http://www.dodcrp.org/events/1999_CCRTS/pdf_files/track_3/019mccan.pdf.

Права и обавезе субјеката и њихови интерперсонални односи зависе од њиховог положаја унутар оружаних снага. У најкраћем, статус војника у хијерархији одређује: прво, дужност да се безрезервно, беспоговорно и у потпуности повинује вољи лица чији је положај у хијерархији надређен и, друго, овлаштење и одговорност да, у циљу и оквирима који су одређени изразима воље надређеног, императивно захтијева од подређених лица да се у потпуности повинују његовој вољи. Ауторитет почива на вишем положају у хијерархији, а садржај ауторитета су наведена овлаштења.

Ауторитет, али исто тако и одговорности субјекта расту онако како се његов положај у војној хијерархији помијера одоздо према горе. При томе је ауторитет у одлучивању ограничен једино на дискрециону оцјену која се креће у распону које му даје овлаштење садржано у заповијести надређеног.

(2) Радња командовања ће бити разјашњена као психофизички процес и значење које се за тај процес везује.

Као психички процес, чини се да је командовање један рационалан процес доношења војних одлука: „Кључно је да све вође... свладају вјештину јасног, логичког мишљења“.²⁴

Са друге стране, ван Кревелд, који, полазећи од става да је командовање суочавање са неизвијесношћу, тврди: „...рат је ирационална дјелатност *par excellen-*се... Пошто је суштински задатак команданта слање људи у смрт, подстицаји везани за постизање мира често не дјелују и морају бити замијењени позивима на ирационалне мотиве... Да би мотивисао друге командант мора и сам бити мотивисан, или варати људе сво вријеме“.²⁵

Дакле, овдје се ради о мисаоном процесу уређеном правилима ратне вјештине и логике, који није нужно рационалан и етичан, али јесте сврсисходан и мотивизирајући. Свакако, ријеч је о једном креативном процесу. Резултат овог процеса јесте израз воље и његова материјализација преносом информација: документима, говором, покретима тијела, медијима и слично, што представља физичку страну овог процеса, који ће се у овом раду назвати актом командовања.

Субјективно значење које се везује за овај процес садржано је у свијести о обавезности практичног дјеловања по израженој вољи надређеног. У објективном смислу овај процес је подухват уређења интерперсоналних односа и усмјеравања практичног дјеловања мањег или већег броја подређених, организованих у војне јединице. Ван Кревелд прави разлику између функционалне и циљне одговорности командовања: „Прво, командовање мора уредити и координирати све што војсци треба да би постојала - њено снабдијевање храном, санитарни систем, њезин систем војног правосуђа, и тако даље. Друго, командовање омогућује војсци да извршава своју прописану мисију, а то је да нанесе максималну количину смрти и разарања непријатељу у што краћем могућем периоду времена и са својим минималним губицима“.²⁶

(3) Други дио цитата, који говори о циљној одговорности командовања – уништавању непријатеља, указује на објекат овог подухвата. Треба имати у виду да ово није једини задатак оружаних снага; они могу укључивати и испуњавање међу-

²⁴ *Operations* (билј. 21), s. 5–1.

²⁵ M. van Creveld, *Command in War*, Cambridge, 1985, s. 16.

²⁶ van Creveld (билј. 26), s. 5 i 6.

народних обавеза, помоћ цивилном друштву, заштиту грађана и слично. Међутим, јасна је сврха овог подухвата: то је ефикасно и економично кориштење ресурса војне силе (људи, имовине) ради постизања војног успјеха.

Дакле, посматрано као фактичка појава, командовање се испољава у креативном, обавезујућем и материјализованом изразу воље човјека који има ауторитет, чији је смисао уређење војне организације и усмјеравање њеног практичног дјеловања ради постизања војног успјеха.

Вриједносни аспекти командовања. Када су у питању вриједности у чијој је функцији командовање као један друштвени однос, у контексту овог рада би сваки филозофски и аксиолошки приступ свакако прво поставио питање легитимности употребе државне силе, па тек послје тога и самог командовања као *modus operandi* које ту силу ставља у дејство. Посматрано из угла цивилног друштва и вриједности које оно подразумева, несумњиво се може закључити да државна принуда ужива легитимност искључиво у функцији остваривања једног безбједносног оквира који омогућује остваривање права и слобода грађана у том цивилном друштву. У том контексту треба видјети и улогу оружаних снага, која као дио апарата државне принуде треба да осигура војну надмоћ у односу на непријатеља и успјешно одговори на све могуће изазове који могу угрозити друштво. Сходно томе, командовање као најефикасније средство уређења и усмјеравања оружаних снага треба да осигура њихово дјеловање у складу са оваквим схватањем те улоге, тј. као успјешне организације која штити цивилно друштво и своје грађане. Такође, командовање треба да заштити и саме војнике, из два разлога: прво, и они су грађани те државе и, друго, бројна су искуства да незадовољство у војсци може угрозити цивилно друштво више него спољни непријатељ.

Тако би друштвене вриједности које командовање као друштвени однос треба да оствари могли свести на потребу остварења два циља: (1) ефикасности војне организације, односно способност кориштења свих ресурса којим оружане снаге располажу на начин који осигурава постизање војног успјеха, и (2) заштићености цивилног друштва, грађана и заштита самих војника (правна и фактичка сигурност).

Нормативни аспекти командовања. Командовање се не може схватити као пука фактичка и арбитрарна власт, него као заповиједање државе у складу са правом.

„Држава се дефинише као однос у коме једни заповједају и управљају, а други се покоравају и потчињавају управљању... Господарење је легитимно једино ако се врши у складу са правним поретком чије важење која лица које га врше представљају...“²⁷

Друго, право снабдијева командовање материјалним средством принуде –војнодисциплинском санкцијом. Санкција је, по Келзеновом схватању, примарни облик норме²⁸ који је и суштински одређује. Аналогно томе, војнодисциплинска санкција би требало да битно одређује командовање. Ради се о специфичној техници принуде, прилагођеној потребама оружаних снага, која има функцију радноправне (јер је регулисана *lex specialis*-ом у односу на опште радно законодавство), па и кривичноправне репресије (под одређеним условима, замјена кривичне санкције дисциплин-

²⁷ Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд, 2010, с. 279–280.

²⁸ „Стога норма која статуира... понашање које избегава принуду значи правну норму само под претпоставком да с њом... треба рећи да оно што само правни став исказује потпуно и коректно: да акт принуде има да наступи као последица супротног понашања. То је правна норма у свом примарном облику...“ цитат из Келзен, *Чиста теорија права*, Београд 2007. године, стр. 28.

ском санкцијом²⁹). Као таква, она мора бити довољно флексибилна тако што ће надређеном, као лицу одговорном за стање војне дисциплине, дати широка овлашћења: прво, да се одредијели да ли ће уопште санкционисати одређена понашања и, друго, да дискреционо оцијени тежину и обиљежја повреде војне дисциплине, те да одмјери санкцију којој је првенствена сврха генерална превенција, тј. утицај на подређене. Војнодисциплинска репресија је нужно повезана са мотивацијом и одувјек је била важно оруђе у рукама команданта. О томе цитат кинеског војсковође Сун Цуа из 6 вијека п. н. е.: „Понашајте се према својим војницима као што се понашате према деци... Ако вам ваша доброта онемогућава да их поведете у борбу, а ваш обзир и пријатељство вам онемогућавају да спроведете своја наређења и успоставите ред, они ће бити размажени и бескорисни попут мале деце. Награђујте, али и кажњавајте своје војнике. Ако будете примењивали само једно од ова два, они ће се као и размажена деца навићи на ужитак или незадовољство. То има лоше последице и чини војску неупотребљивом“.³⁰

Дакле, командовању нормативни печат, између осталог, дају везаност за правни поредак, те војнодисциплинска санкција као специфична техника принуде одређена правом.

Командовање и акти командовања (кратак резиме). Командовање је инструмент којим се војна сила ставља у дејство у стањима нужде. Као образац регулације друштвених односа може се разумјети као заповиједање државе одређено унутрашњим и међународним правом, правилима ратне вјештине и војне етике, којим се посредством аката командовања ефикасно уређује и усмјерава војна организација у војним операцијама и штити друштво, грађани и припадници оружаних снага.

Командовање се остварује путем појединачних заповијести, који се овдје схватају као креативни изрази воље законито овлашћеног надређеног који обавезују подређеног на тачно, потпуно и благовремено дјеловање ради постизања војног успјеха, а под пријетњом војнодисциплинске и кривичноправне санкције. Сваки облик материјализације тих заповијести у овом раду назван је актом командовања.

Право и командовање као обрасци регулације друштвених односа у оружаним снагама

Наведени начин дефинисања интегралним сагледавањем социолошких, психолошких, вриједносних и нормативних аспеката лако може довести до конфузије у сагледавању (објективног) права и командовања као различитих друштвених појава. Зато ће се овдје укратко сагледати ове појаве у међусобном односу.

Прво, и за право и за командовање може се рећи да представљају начине регулације друштвених односа. Оба усмјеравају људе на пожељна понашања ради остваривања вриједности друштва, а повиновање и једном и другом обезбијеђено је путем организоване материјалне принуде, тј. санкцијом државе.

²⁹ Чл. 246w KZ BiH (SG BiH 3/03,32/03,37/03,54/04,61/04,30/05,53/06,55/06,32/07,8/10).

³⁰ Сун Цу, *Умеће ратовања*, преузето са:

http://www.4shared.com/get/kqCGITMr/Sun_Tzu_-_umece_ratovanja.html

Друго, поједини теоријски приступи заиста и не праве суштинску разлику између права и заповиједања државе. На примјер, Келзен каже: „Чиста теорија права, са свога универзалистичког становишта, увек усмереног на целину правног поретка као на тзв. вољу државе, и у приватном послу, баш као и државној заповести, види један акт државе, то јест једно чињенично стање стварања права које се може урачунати јединству правног поретка“.³¹ Слично томе: „Једна радња је државни акт уколико представља извршење правног поретка“.³²

Треће, командовање је у највећој мјери условљено својеврсним *lege artis*, а то су правила ратне вјештине, која одражавају једно природно стање каузалитета, а не друштвене конвенције као што је то случај код права. Ово наводи на закључак да је командовање само једна фактичка појава, условљена природним законитостима, а не друштвеним конвенцијама. Са друге стране, наведена тврдња може бити побијена аргументом да постоји значајна разлика између ратне вјештине и других научних дисциплина, које дозвољавају плуралитет конкурентних схватања и мишљења. Овдје држава одређује обавезујуће учење – војну доктрину, која се формализује и материјализује (можда је исправније тврдити: догматизује) војнодоктринарним прописима које доносе највише државне и војне власти, који су детерминисани не само правилима ратне вјештине, него и позитивним правом, стратешким и геополитичким разматрањима. Исказе које садрже и природне и друштвене законитости Висковић назива техничким правилима: „Техничка су правила прескриптивни исказ друштвених и природних објективних закона стављених у службу људске дјелатности као средства погодна за одређене циљеве... Дакако, и техничка правила могу постати садржајем нормативних исказа...“.³³ Управо се то десило правилима ратне вјештине – постали су садржајем нормативних исказа у војним прописима, актима која имају технички, политички, али и правни карактер и која усмјеравају војнике на пожељно понашање ради остварења циљева који су условљени правилима ратне вјештине.

Четврто, заповијести командовања се разликују од правних норми. Иако заповијест командовања понекад заиста подсјећа на правну норму,³⁴ јер је и она прескриптивни исказ-заповијест државе којим, под пријетњом санкције, државна власт остварује друштвене интересе и циљеве, ради се о исувише субјективизираном и, за правне стандарде, арбитрарном изразу воље појединца.

Владавина права у оружаним снагама и командовање

У претходном делу заузет је један сасвим начелан став о садржају владавине права унутар оружаних снага, који се састоји у материјално-правним и процесно-правним гаранцијама једног аутономног подручја права и слобода у коме је војник

³¹ Х. Келзен, *Чиста теорија права*, Београд, 2007, с. 75.

³² Х. Келзен, (бил. 28), стр. 285.

³³ Висковић (бил. 5), с. 174.

³⁴ „Правна норма је друштвени захтјев санкционисан материјалном присилом који је настанком, пријетњом и престанком везан за организацију... власти и формално-садржајно одређен у једном хијерархијском систему истоврсних захтјева у коме се кохерентност, потпуност и одређеност постижу посебним техникама и који има функцију остварења специфичних друштвених интереса и циљева.“ Висковић (бил. 5), с. 257.

заштићен од нелегитимног мјешања државе. Послије разматрања контекста војне организације у којој ово начело треба да се оживотвори, логично слиједи питање како ускладити наведене садржаје са, у најмању руку, некомпатибилним захтјевима командовања. Неслагање је свакако резултат двојне природе оружаних снага као аутономног апарата силе, са једне стране и као државног органа, са друге стране. Израз ове дихотомије је у постојању два обрасца регулације друштвених односа, који произлазе из двије врсте овлаштења оружаних снага: (1) командног овлаштења за регулацију војне силе и (2) надлежности за остаривање субјективних права војника, које му припадају као државном органу и послодавцу. У разматрању међусобног односа наведених овлаштења треба бити разјашњено питање домаћаја владавине права у оружаним снагама.

Модели разрјешења

У трагању за моделима разрјешења наведене дихотомије поћи ће се од сљедећих тврдњи:

(1) Начело владавине права би било обесмишљено уколико не би важило у оружаним снагама, као што вриједи у свакој државној институцији, па се свако рјешење има тражити тако да се осигура безрезервно важење и примјена овог начела. У том смислу треба остварити материјалне и процесне гаранције остваривања субјективних права војника.

(2) Командовање је незамјенљив образац регулисања друштвених односа у стању војне нужде, јер обезбјеђује најефикаснију употребу силе у војним операцијама.

Наведене тврдње заиста није лако помирити, а инсистирање на једној, уз занемаривање друге, доводи до неприхватљивих резултата: једна крајност је јачање милитаризма,³⁵ а друга је слабљење оперативне способности оружаних снага.

Наиме, давање превише командних овлаштења може изгледати легитимно у конкретној ситуацији, али ту увијек вреба опасност од злоупотребе моћи, на што упозорава Карл Фридрих: „Али ни Сједињене Америчке Државе не треба да буду несвјесне страховитих опасности које по конституционални поредак може постати један велики војни естаблишмент уколико његово вођство изгуби повјерење у животност устава. Војно особље, као и остали стручњаци, треба да буде на располагању а не на врху, како гласи популарна фраза. Један начин да се тамо држи јесте да се увјери да војно особље остаје посвећено слободи. То је један од најтежих проблема савременог конституционализма“.³⁶

Такође, сваки објективан поглед унутар оружаних снага мора резултирати са знањем да војна култура сама по себи није погодан терен за поштовање људских

³⁵ Из ресурса којим управља војни естаблишмент извлачи компензацијску моћ над војницима... најважнија способност милитаристичког начина јест да обилато искориштава моћ у сврху сузбијања неслоге у војсци и изван ње... моћ војног естаблишмента постала (је) главна пријетња цивилној и демократској власти.“ И. Прпић; А. Бачић, *Лексикон темељних појмова политике*, Сарајево 1994, с. 135.

³⁶ К. Фридрих, *Конституционална демократија*, Подгорица, 2005, с. 77.

права: „Ипак, у неким државама припадници оружаних снага... изложени су злостављању, бруталности, насиљу, тортури и другим облицима незаконитог поступања. Таква пракса може довести до озбиљних незгода, повреда, онеспособљења, смрти и самоубиства. На жалост овакве праксе су институционализоване као дио шире војне културе коју карактерише некажњивост починилаца и одсуство поштовања људског дигнитета“.³⁷ Поменута војна култура јесте логичан резултат суочавања са суровим захтјевима војне службе, који укључују екстремна психичка и физичка напрезања и суочавања са ризицима по живот и здравље. Много је примјера у новијој историји, од Наполеона до Стаљина, да је формула успјеха војне организације почивала на снажној манипулацији и потчињавању човјека, под маском националистичке и колективистичке идеологије и харизме вође. Сваки реалистичан приступ овом питању не може, ни у модерним временима, занемарити чињеницу да је већа или мања доза манипулације нужна како би војник претпоставио опште интересе својим сопственим, јер „... нити човек, онај статистички, радо трпи власт и законе који условљавају живот у заједници, нити се стандардни човек лако маша оружја да би убио другог излажући при томе свој сопствени живот опасности да буде уништен“.³⁸ Тако је војна култура и сама продукт и жртва те манипулације.

Са друге стране, механичко подвргавање командовања правним нормама ослабило би ефикасност инструмента од кога може зависити спас државе. Сасвим логично звучи аргумент да екстензивно ширење домашаја субјективних права у оружаним снагама доводи, по ријечима америчког генерала Шихана, до претјеране „социјализације“, „либерализације“, „социјалног инжењеринга“, који „слаби војну спремност“³⁹ и доводи до занемаривања ригорозних захтјева војне службе.

На ово упозорава Макијавели када говори о плаћеничкој војсци италијанских градова, која је претпоставила сопствене општим интересима: „Осим тога, употребљавали су сва средства како би себе и војнике поштедели напора и страха; у биткама нису једне друге убијали већ су се заробљавали, и то без откупнине. Нису јуришали ноћу на утврђене градове; они из утврђених градова нису нападали на логоре; око бојнога поља нису правили грудобране ни јарке; зими се нису борили. Све ово било је допуштено по њиховим војничким прописима, а њих су измислили, као што је речено, да би избегли напор и опасност. Тако су, најзад, довели Италију до ропства и срамоте“.⁴⁰

Из наведеног произлази да одговоре на питања о домашају владавине права у оружаним снагама треба тражити у балансу између изнесених крајности, који би се могао формулисати овако: оружане снаге су као и сваки државни орган везани начелом владавине права, а остварење начела треба тражити у балансу њихових командних овлаштења и управних надлежности (остваривање субјективних права војника се редовно остварује у управном поступку). Изузетно, командовање као

³⁷ И. Ли; Х. Борн, *Приручник о људским правима и основним слободама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама*, Варшава, 2008, с. 22.

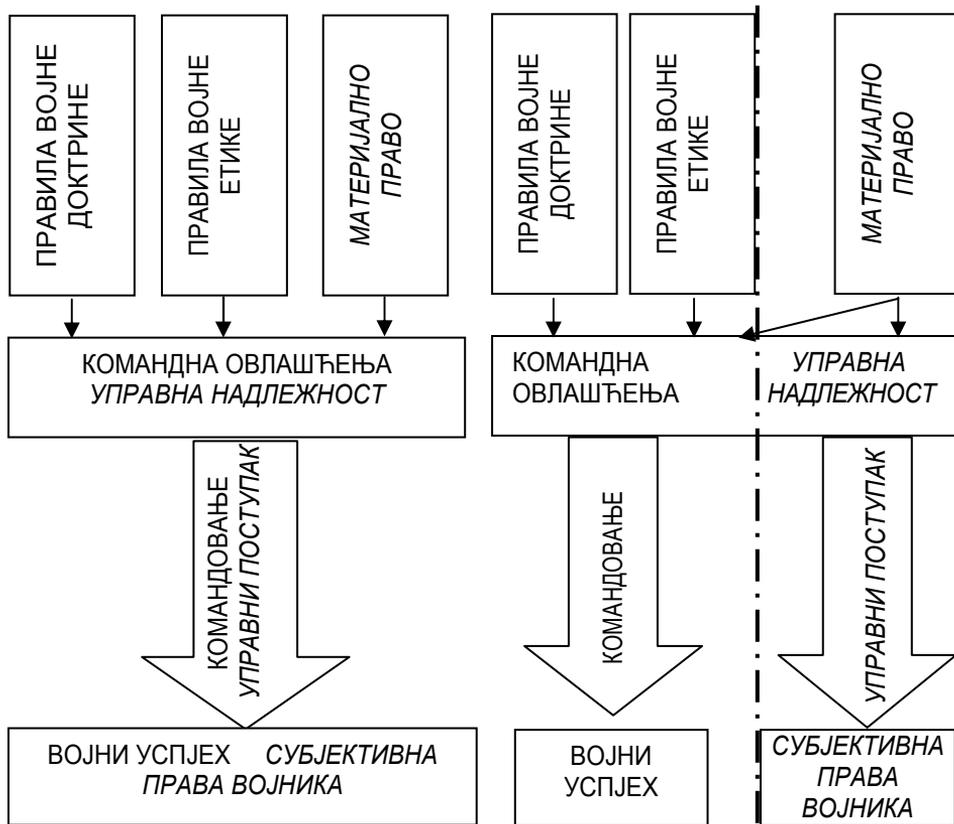
³⁸ М. Павловић: Рат или разумевање другог, *Основи политичких наука-практикум*, Београд, 1994, с. 206.

³⁹ Sheehan: *Gays weakened European militaries*, Navy Times, preuzeto sa: http://www.navytimes.com/news/2010/03/military_dontask_hearing_031810w/, видео запис саслушања пред Војним комитетом Сената САД на <http://www.youtube.com/watch?v=v70r0kbqY0>

⁴⁰ Н. Макијавели: *Владалац*, Београд, 2002, с. 71 и 72.

специфичан вид регулације друштвених односа унутар оружаних снага није везано овим начелом у стањима нужде у војним операцијама, али само под условом да је у функцији превладавања стања нужде, тј. ради заштите правног поретка.

Полазећи од горе наведеног, могући модели разрешења би се могли формулисати као (1) компромисни, који подразумева један образац регулације друштвених односа унутар оружаних снага, у коме се командна и управна овлашћења стичу и међусобно ублажавају и ограничавају, и (2) некомпромисни, који подразумева јасно разграничење командних и управних овлашћења. Модели би се могли графички приказати на сљедећи начин:

Слика 1 – Компромисни модел

Слика 2 – Некомпромисни модел

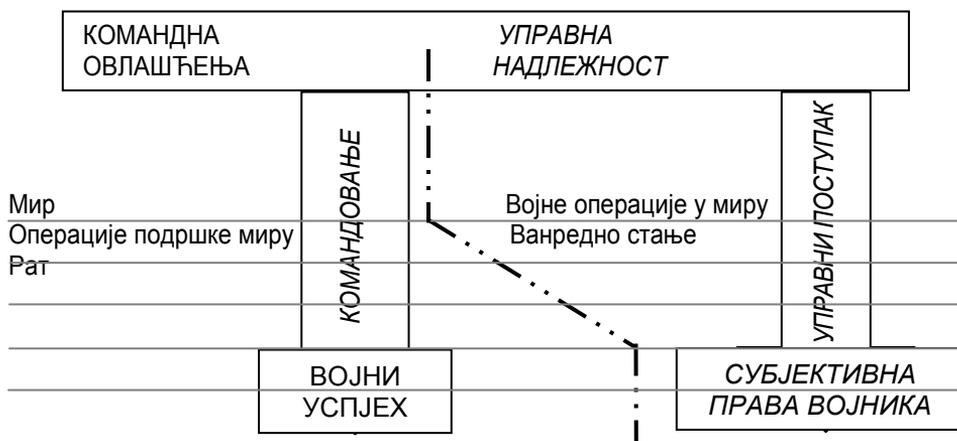
На сликама су приказана референтна правила (војне доктрине и етике и материјалног позитивног права) и начелан пут употребе овлашћења за остварење циљева оружаних снага, који су формулисани, у складу са схватањем двојне природе оружаних снага, као (1) војни успјех и (2) остваривање субјективних права војника. Стрелицама су означени начини регулације, који су овдје названи „командовање“ и „управни поступак“. На слици

број 2. испрекиданом линијом је обиљежена граница између раздвојених сфера одлучивања. Као предност компромисног модела могло би се истаћи да је испреплетаност командних и управних овлаштења једноставније рјешење које може бити операционализовано простијом структуром оружаних снага. Међутим, недостаци су очити: (1) модел уопште не пружа процесне гаранције за остваривање субјективних права, јер се гомилањем овлаштења, слично статусу владара у апсолутној монархији, управни поступак врло лако може замијенити командовањем и тако обесмислити могућност судске контроле законитости; (2) опасност од претјеране „социјализације“ и „либерализације“ оружаних снага, па тиме и слабљења њене борбене способности је очита.

Некомпромисни модел претпоставља јасно раздвајање управних и командних овлаштења, па је у том смислу компликованији, јер предвиђа „два колосијека“ у регулацији односа, који би свакако усложнили структуру оружаних снага. Са друге стране, предност модела је управо у томе што пружа и материјалне и процесне гаранције за остваривање субјективних права, јер осигурава аутономан пут одлучивања искључиво на основу закона и тиме омогућује судску контролу. Поред тога, овај модел отклања опасност претјеране „социјализације“ и „либерализације“ оружаних снага, па чини командовање ефикаснијим у односу на компромисни модел.

Послије разматрања предности и недостатака оба модела, опредељење за некомпромисни модел је неминовно. Баланс који се овдје тражи не смије бити компромис, јер би стицај и међусобно ублажавање различитих овлаштења управо представљало компромитацију оба система регулације и онемогућило остварење друштвених вриједности којима теже. Може се закључити да оба система, јасно разграничена, треба да егзистирају у највећој могућој мјери независно један од другог.

Опредељујући се за некомпромисни модел, поставља се питање како треба разграничити ова два система регулације. Јасно је да границе између њих мора дефинисати право, зависно од степена опасности који пријети, односно озбиљности стања нужде. Тако ће суверена власт подручје друштвених односа на које се командовање односи посредством правних норми сужавати, а када се држава нађе у стању нужде – адекватно проширивати.

Слика 3 – Динамика разграничења сфера одлучивања

Користећи исте симболе као на сликама 1 и 2, на слици 3 приказана је динамика разграничења сфера одлучивања. На лијевој страни приказана су стања нужде, поређана градицијски од мањег ка већем. Испрекидана линија раздваја и показује како се командна овлаштења требају увећати са повећањем степена опасности, а на рачун остваривања субјективних права војника.

Да ли је концепт „Грађанин у униформи“ рјешење проблема?

Садржај концепта и владавина права у оружаним снагама

Ако би се сада поново фокусирали на статус војника, могли би закључити да је он располаже између дужности које му намеће бирократизовано и хијерархизовано војно устројство и права да захтијева своје аутономно подручје у коме ужива слободу. Ова контрадикторност је заиста суштинска, јер „тешко је проћи неокрзнут стазом коју опседају с једне стране они који се натјечу за превише слободе, а с друге они с превише овласти“.⁴¹

Према Препоруци Скупштине Савјета Европе број 1742/2006, о којој је било говора у тачки 1, пут разрјешења је у концепту „грађанина у униформи“, који је најприје развијен у Концепцији унутрашњег руковођења Савезне Републике Њемачке. Концепт је прихваћен у већој или мањој мјери у већини европских земаља, под различитим називима и схватањима појма.⁴² Полазећи од неповредивости достојанства човјека⁴³ обавеза је државних институција да теже остварењу овог концепта, који обухвата три елемента:

- војно лице спремно за дјеловање;
- грађанин који је свјестан своје одговорности;
- слободна личност.⁴⁴

Могу се идентификовати друштвене вриједности чијем остварењу теже наведени елементи концепта. Први елемент је усмјерен на стварање социјалних и психолошких услова за оживотворење идеала солидарности и пожртвовања ради општег добра,⁴⁵ а трећи на идеале цивилног друштва: слободе, једнакости и правде. У крајњој линији, први елемент је деонтолошког карактера и односи се на појмове дужности и колективизма, а трећи слободе и индивидуализма. Други елемент покушава да обједини и некако помири први и трећи тако што наглашава потребу свје-

⁴¹ Хобс (биљ. 13), с. 9.

⁴² „Европска организација војних удружења (EUROMIL) је посвећена начелу „Грађанин у униформи“ и захтијева једнака права и третман војника.“ Види <http://www.euromil.org>.

⁴³ члан 1. Основног закона СР Њемачке.

⁴⁴ Концепција унутрашњег руковођења, Страусберг 2008, с. 11.

⁴⁵ „... и дубоко уверени да је срећа у слободи, а слобода у храбрости, немојте се бојати ратних опасности... Јер разумног човека више боли понижење због кукавичлука него неосетна и тренутна смрт у ратном подвигу, са надом у опште добро.“ Тукидид, *Пелопонески рат, Друга књига*, Београд 1999, с. 106. (Периклов говор).

сног прихватања вриједности које се садржане у првом и трећем елементу. Овако приказан концепт је у највећој мјери у сфери идеалног; формулисање идеала је свакако хвале вриједно, али је проналажење путева за њихово прелажење у сферу реалног свакако много теже.

У поменутој њемачкој концепцији унутрашњег руковођења дефинисане су сљедеће обавезе институција ради остварења циљева концепта:

- (1) учинити персонал потпуно свјесним политичке и правне основе војне службе, као и намјене и значења војних мисија;
- (2) промовисати интеграцију Бундесвера и војног персонала у државу и друштво и креирати веће јавно интересовање и разумијевање њихових мисија;
- (3) увећати вољу војног персонала да врши дужност свјесно и одржава дисциплину и чврстину унутар оружаних снага;
- (4) осигурати да је унутрашња структура оружаних снага организована на основу поштовања људског достојанства и законском и уставном уређењу, и то тако да јача ефективни учинак мисије оружаних снага.⁴⁶

Нијемци су овај концепт додатно подржали амандманима на устав, када су 1956. године увели независну институцију Парламентарног комесара за оружане снаге, са мандатом да „штити основна права и помаже Бундестагу у вршењу парламентарне контроле над оружаним снагама“.⁴⁷ Бројни су афирмативни ставови о ваљаности ове институције, а овдје ће бити издвојено мишљење Карла Фридриха: „... широко распрострањена жеља да се избјегне поновни повратак у милитаризам довели су до успостављања функције парламентарног комесара који би, будући да је директно одговоран Бундестагу, био задужен за притужбе о милитаристичким злоупотребима и сличним стварима... Све у свему, комесар је служио као неко ко стално узнемирава друге и испунио је своју главну функцију“.⁴⁸

Приговоре овако постављеном концепту није тешко формулисати (1) Нема сумње да су садржаји концепта идеолошког и програмског карактера, па је сувисло поставити питање у којој се мјери овај концепт заиста може остварити. Ако би се узели у обзир социолошки и психолошки фактори од утицаја за оживотворење овог концепта један скептичан приступ лако може оспорити могућност остварења таквих социјалних предуслова за остварење наведених елемената, као и психолошких карактеристика личности који би требало да свјесно прихвате супротстављене друштвене вриједности. Укратко, грађанин би требало да рационално појми и прихвати један сасвим контрадикторан захтјев: бити посвећен себи и својој слободи и, у исто вријеме, бити спреман да се жртвује за друге. (2) Концепт скрива животну реалност да је одређење за војни позив у већој мјери одређено положајем на друштвеној лествици, него приврженошћу извијесним друштвеним вриједностима. (3) Концепт је развијен у потпуно другачијим друштвеним околностима у односу на данашње, тј. конципиран је за масовне, непрофесионалне оружане снаге у вријеме хладног рата, којима се приступа на основу опште јавне обавезе, а не за мале и професионалне, у које се ступа добровољно. (4) Стална спремност, свјесно потчињавање војној организацији, осјећај

⁴⁶ K. Gleumes: *The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces*, Berlin 2005, c. 11.

⁴⁷ члан 45б. Основног закона СР Њемачке.

⁴⁸ К. Фридрих, (бил. 37), с. 475.

дужности и одговорности, доминирају над слободом појединца, а колективне друштвене вриједности над индивидуалним. Ово се чини утолико оправданим ако другог излаза за превазилажење стања опасности нема, али чиме се руководити када нема опасности, па тиме ни легитимног разлога за ограничење слободе?

Посматрано са становишта науке о праву, наведени концепт садржи, на јасан и логичан начин, изражене циљеве, који обавезују оружане снаге и друге државне институције. У остварљивост концепта је лако посумњати, али му се не може ништа приговорити када се сагледају бенефити по статус војника, чије остварење недвосмислено обавезује државу. Наиме, (1) јасно је изражен став да војник ужива сва права и слободе као и други грађани; (2) обавеза је свих државних органа да промовишу достојанство и слободу војника; (3) људско достојанство, устав и закони су темељ организације и унутрашње структуре оружаних снага; (4) оружане снаге су субјект уставног и законског уређења, као и свака друга државна институција; (5) промишља се пуна интеграција војника и оружаних снага у друштво и државу; (6) антидискриминаторни карактер наведених циљева је евидентан; (7) независна институција је задужена за притужбе о милитаристичким злоупотребима.

Критеријуми легалитета

На крају, треба поставити питање: ако некомпромисни модел разрешења односа управних и командних овлаштења представља сврсисходно рјешење регулације друштвених односа унутар оружаних снага, да ли његова примјена нужно води остварењу циљева концепта „Грађанин у униформи“, као што се предлаже у овом раду? Прво треба одговорити да концепт има шири домашај, јер обухвата обавезе свих институција, а не само оружаних снага. Ограничавајући се само на оружане снаге, може се закључити да је примјена модела свакако у функцији остваривања циљева концепта, али да се до одговора може доћи једино конкретизацијом и формулацијом јасних критеријума:

(1) Материјалне и процесне гаранције људских права војника у позитивном праву уређују организацију и дјеловање оружаних снага. Ово укључује питања уставности и законитости, легитимности одузимања и ограничавања људских права и слобода војника, као и ваљаности механизма заштите субјективних права.

(2) Војна служба је истовјетна општом режиму радних односа у границама нужности - војне службе, које стриктно тумаче и прилагођавају степену друштвених опасности.

(3) Цивилна и демократска контрола над оружаним снагама и постојање независних институција контроле, подразумијева не само контролу над, него и контролу унутра, у смислу константног и пажљивог праћења појава и процеса унутар оружаних снага.

(4) У правном оквиру за војно командовање јасно је разграничено подручје регулисања друштвених односа унутар оружаних снага (командовање, право).

(5) У правно-техничком регулисању унутар оружаних снага начињена је јасна разлика између аката којима се примјењује право и аката командовања.

(6) Правна служба оружаних снага ужива институционалне гаранције независности и непристрасности у примјени закона и инкорпорирана је у државну управу.

У том смислу овај концепт, иако тешко остварљив, представља адекватан одговор на питање остваривања владавине права у оружаним снагама.

Закључак

Право у оружаним снагама не смије бити жртва милитаризације тако што ће бити сведено на пуку форму и бити у служби командовања, него управо обрнуто: командовање треба бити у служби владавине права.

Начело владавине права пресудно одређује организацију и дјеловање оружаних снага у демократском друштву. Да би осигурало провођење овог начела унутар оружаних снага, цивилно друштво мора обезбиједити адекватан оквир у коме позитивно право, као систем регулације односа, доминира над војним командовањем, али које му у стању нужде даје потребну аутономију за ефикасно дјеловање управо ради елиминисања стања нужде.

Поштовање људског достојанства војника налаже тражење путева да командовање не може утицати на остваривање права и слобода војника утврђених уставом и законима. Јер, опасности због којих оружане снаге постоје могу послужити као оправдање за дискриминацију чак и онда када тих опасности више нема. Ова врста манипулације доводи војника у понижавајући положај, који се може упоредити са перманентним стањем нужде.

Рјешење понуђено у овом раду подсјећа на разрешење Гордијевог чвора: испреплетаност командних и управних овлаштења се не може раздријешити, али се може пресећи јасним и досљедним раздвајањем тих овлаштења, као и материјалних и процесних правила одлучивања.

Препорука Скупштине Савјета Европе број 1742/2006, у којој је садржано одређење војника као грађанина у униформи, представља кредибилну основу за уређење питања одузимања и ограничавања људских права војника. При томе, легитиман основ за одузимање и ограничавање људских права и основних слобода војника јесу искључиво захтјеви војне нужде у војним операцијама.

Литература

1. Чавошки, К. Слободе и права грађана у стањима државне нужде, Заштита људских права у војсци и полицији, Београд, 2003.
2. Фридрих, К. Конституционална демократија, Подгорица, 2005.
3. *German, Federal Armed Forces Association, Self-Profile and Documentation*, Bonn, 1998.
4. *Gleume, K. The Parliamentary Commissioner for the Armed Forces*, Berlin, 2005.
5. Хобс, Т. Левијатан, Загреб, 2004.
6. Келзен, Х. Општа теорија права и државе, Београд, 2010.
7. Келзен, Х. Чиста теорија права, Београд, 2007.
8. Концепција унутрашњег руковођења, материјал са семинара „Streikräfte in der Demokratie“ Zentrum fuer Innere Fuehrung, Strausberg, 2008.
9. *Interoperability*, <http://www.nato.int/docu/interoperability/interoperability.pdf>
10. Ли, И.; Борн, Х. Приручник о људским правима и основним слободама припадника оружаних снага и запосленика у оружаним снагама, Варшава, 2008.

11. Лово, Ф. Велике савремене демократије, Сремски Карловци-Нови Сад, 1999.
12. Макијавели, Н. Владалац, Београд, 2002.
13. *Management*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Management>
14. Марковић, Р. Уставно право и политичке институције, Београд, 1999.
15. *McCann&Pigeau*, Clarifying the Concepts of Control and of Command, Toronto, http://www.dodcrp.org/events/1999_CCRTS/pdf_files/track_3/019mccan.pdf
16. *Military operation*, http://www.en.wikipedia.org/wiki/Military_operation
17. Милосављевић, Б. Увод у теорију уставног права, Београд, 2011.
18. *NATO Glossary of Terms and Definitions AAP-6*, NATO Standardization Agency 2010, <http://www.nato.int/docu/stanag/aap006/aap-6-2010.pdf>
19. *NATO Standardization Agency*, <http://www.nsa.nato.int>
20. *Operations, Field Manual 3-0*, Washington DC 2001
21. <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/3-0/index.html>
22. Поузн, Б. Извори војне доктрине, Београд, 1992.
23. Прпић, И.; Бачић А. Лексикон темељних појмова политике, Сарајево, 1994.
Павловић, М. Рат или разумевање другог, Основи политичких наука – практикум, Београд, 1994.
24. Садиковић, Л.; Хаџовић, Д. Људска права у оружаним снагама Босне и Херцеговине, Сарајево, 2010.
25. *Sheehan: Gays weakened European militaries*, *Navy Times*, http://www.navytimes.com/news/2010/03/military_dontask_hearing_031810w/, видео запис саслушања пред војним комитетом Сената САД на <http://www.youtube.com/watch?v=v70r0kbqY0>
26. Сун Цу, Умеће ратовања, http://www.4shared.com/get/kqCGITMr/Sun_Tzu_-_umese_ratovanja.html
27. Тукидид, Пелопонески рат, Београд, 1999.
28. *van Creveld, M. Command in War*, Cambridge, Massachussets and London, England, 1985.
29. Висковић, Н. Појам права, Сплит, 1981.
30. Војна Енциклопедија, Београд, 1972.
31. Жижич М.; Стојановић Р. Методологија права, Косовска Митровица, 2009.